

พื้นที่หาดเลนนี้กินเนื้อที่กว้างขวาง มีพื้นที่ตั้งแต่ ตำบลบางปู ตำบลบาราโหม เขตอำเภอชะอำ
พื้นที่ตำบลตันหยงลุโละ ตำบลบานา อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี เนื้อดินเป็นดินเหนียว
อุ้มน้ำได้ดี กล่าวคือ เมื่อปล่อยน้ำทะเลมาขังไว้ น้ำจะซึมลงใต้ดินได้ช้า เหมาะแก่การขังน้ำเพื่อทำ
นาเกลือ

ความเป็นมาเกี่ยวกับการทำนาเกลือที่ปัตตานี

จากเอกสารที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่เป็นเอกสารชั้นรองข้อมูลจากเอกสารที่นำมาศึกษา
บางส่วนระบุช่วงเวลาที่แน่นอนแต่บางส่วนไม่ได้ระบุช่วงเวลาไว้ ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์
หลักฐานต้องอาศัยข้อมูลจากการตีความจากเนื้อหาส่วนอื่นๆ เช่น ชื่อสถานที่ หรือฟังก์ชันของสถานที่
ที่ตั้งเปรียบเทียบกับเอกสารหลายรายการประกอบกัน เพื่อประมาณการถึงระยะเวลาที่พบหลักฐาน
การทำนาเกลือ ที่ปัตตานี โดยเรียงตามลำดับเวลา ดังนี้

พุทธศตวรรษที่ 19 – 20 (พ.ศ.1801-พ.ศ.2000)

เอกสารชุดแรกที่พบว่ามีการผลิตเกลือสมุทรขึ้นในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งใน
ขณะนั้นยังเป็นอาณาจักรต่างๆอันได้แก่อาณาจักรตามพรลิงค์ (Tan-Ma-Ling) และอาณาจักร
ลังกาสุกะ (Lung-Ya-Shi-Chiao)

อาณาจักรตามพรลิงค์ (Tan-Ma-Ling) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 มีจดหมายเหตุจีนกล่าวถึง
อาณาจักรนี้ว่า “รู้จักต้มน้ำทะเลเพื่อให้ได้เกลือ” เป็นบันทึกของ วังต้าหยวน(หวังต้าหยวน)
เรื่องเตอ้อจื่อเสี่ย (บันทึกย่อเผ่าชาวเกาะ) ซึ่งกล่าวถึงการเดินทางโดยอาศัยเรือในย่านทะเลใต้ของจีน
ใน ระหว่างปี พ.ศ. 1889 – 1991 ว่า

...ภูเขามีลักษณะเหมือนกำแพงเมืองหินผาสีขาวสูงตระหง่านสภาพพื้นดินเป็นที่ราบ
กว้างใหญ่ไพศาลอุดมด้วยพืชพรรณธัญญาหารชาวเสียนต้องพึ่งพาอาศัย ภูมิอากาศอบอุ่น
ตลอดปีคุดฤดูใบไม้ผลิ ประชาชนมีอุปนิสัยห้าวหาญบึกบึนทั้งชาย และหญิงนิยมเกล้า
มวยผมโพกศีรษะด้วยผ้าขาวสวมเสื้อยาวเมื่อมีเรื่องราวเกี่ยวกับการลงโทษทัณฑ์ และการ
รับจ่ายทางการเงิน สตรีจะเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด สตรีใจกว้างและเด็ดเดี่ยว เกี่ยวว่น้ำทะเลให้
เป็นเกลือ ต้มกลั่นสุราจากข้าวเหนียว...(ประทีป ชุมพล, 2542 : 35 อ้างถึงใน Paul
Wheatley, 1961 : 80)

Paul Wheatley วิเคราะห์ว่าดินแดนที่กล่าวถึงนี้คืออาณาจักรตามพรลิงค์ (Tam-Ma-Ling)
ซึ่งหมายถึงที่ตั้งจังหวัดนครศรีธรรมราชปัจจุบัน

อาณาจักรลังกาสุกะ (Lung-Ya-Shi-Chiao) ก็เช่นเดียวกับอาณาจักรตามพรลิงค์ (Tam-Ma-Ling) วังต้าหยวน (หวังต้าหยวน) ได้บันทึกไว้ในเรื่อง เต่าอี่จื่อเสี่ย (บันทึกย่อเผ่าชาวเกะ) มีเนื้อความว่า “ ที่ตั้งเป็นแนวเทือกเขาที่มีที่ราบภายใน ตัวเมืองตั้งอยู่ตามแนวเชิงเขา มองดูเหมือนมดหรือปลวก อากาศอบอุ่นพอประมาณ...ชาวเมืองรู้จักต้มน้ำทะเลเพื่อให้ได้เกลือ...” (Paul Wheatley 1961 : 80)

ครองชัย หัตถา ให้ความเห็นว่า เมื่อประมวลเรื่องราวเกี่ยวกับที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของลังกาสุกะ จากเอกสารหลักฐานต่างๆ ทำให้ทราบว่าลังกาสุกะตั้งอยู่บนคาบสมุทรมาลายู...หลักฐานเอกสาร และข้อมูลทางโบราณคดีที่ศึกษากันในระยะต่อมาเป็นจำนวนมากสนับสนุนว่าศูนย์กลางของลังกาสุกะอยู่ที่ปัตตานี (ครองชัย หัตถา, 2541 : 29)

หากข้อสันนิษฐานของนักวิชาการเกี่ยวกับอาณาจักรลังกาเสียว หรือลังกาสุกะ มีศูนย์กลางอยู่ที่ปัตตานี เรื่องราวการผลิตเกลือแถบนี้สืบไปไกลกว่า 600 ปี ด้วยวิธีการนำน้ำทะเลมาต้มเพื่อให้ได้เกลือ ส่วนการพัฒนาเป็นการทำนาเกลือได้อย่างไรยังไม่มีหลักฐานยืนยัน แต่สามารถเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อสันนิษฐานความเป็นไปได้ของการริเริ่มทำนาเกลือในพื้นที่เมืองปัตตานีในอดีตได้ โดยการอาศัยหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเกลือในประเทศไทย ดังที่ประทีป ชุมพล ได้กล่าวไว้ว่า

สมัยพระบรมไตรโลกนาถ ต้องการเกลือมากจนถึงกับลักลอบซื้อมาจากจีน และเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่า ทูตไทยที่ไปจีนครั้งนั้นเป็นชาวจีนที่เคยมีอาชีพเป็นพ่อค้าเกลือมาก่อน และเข้ามารับราชการในราชสำนักจนได้ตำแหน่งเป็นออกขุน และทำให้การของพ่อค้าเกลือ ที่ว่า “เมื่อยังหนุ่มเคยแต่งเรือออกไปค้าขายทางทะเล แล้วเรือถูกพายุพัดไปติดฝั่งไทย” และมีใจเป็นพ่อค้าธรรมดา แต่ “เดิมเป็นนักศึกษาที่จะเตรียมสอบเข้ารับราชการ” นั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะเป็นผู้ที่มีความรู้ และค้าเกลือ ซึ่งตามธรรมดาจีนห้ามผู้มีความรู้ออกนอกประเทศ และเป็นผู้ที่ค้าขายของต้องห้ามด้วย ซึ่งน่าจะเป็นเรื่อง “จงใจ” ที่เข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่ไทยขาดแคลนเกลือ และทำให้มีความคิดที่จะเริ่มผลิตเกลือสมุทรใช้เอง...โดยการทดลองทำนาเกลือสมุทรที่เมืองเพชรบุรี ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งน่าจะใช้เทคโนโลยีจากจีน เพราะหลักฐานของจีนก็ระบุว่า พ่อค้าเกลือเข้ามารับราชการใช้ราชสำนักอยุธยาด้วยเมืองเพชรบุรีจึงเป็นเมืองที่ผลิตเกลือสมุทรตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา (ประทีป ชุมพล, 2542 : 36-39)

จากหลักฐานข้างต้นผู้วิจัยจึงตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าการริเริ่มทำนาเกลือในประเทศไทยเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) หรือไม่น้อยกว่า 500 ปีมาแล้ว โดยการเผยแพร่ ภูมิปัญญาการทำนาเกลือมาจากชาวจีน จากประเด็นการศึกษาประวัติการทำนา

เกลือในประเทศไทย ผู้วิจัยจึงเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ภาคใต้เกี่ยวกับความสำคัญของเกลือ ดังที่ อมรา ศรีสุชาติ (2544 : 71) กล่าวไว้ความว่า

สิ่งที่ขาดแคลนของภาคใต้ คือ ไม่มีเกลือสินเธาว์ แต่เกลือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบริโภค ผู้คนในภาคใต้จึงมีวิธีการทำเกลือโดยนำน้ำทะเลมาต้มให้แห้งเพื่อตกตะกอนเป็นผลึกเกลือ แต่วิธีนี้ก็คงไม่อาจบรรเทาการขาดแคลนเกลือได้ เพราะในศตวรรษต่อมาภาคใต้ต้องพึ่งพิงแหล่งเกลือจากภาคกลาง...ในพุทธศตวรรษที่ 20 ภาคใต้ตอนบนอาจประสบปัญหาเกี่ยวกับภัยธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงทำให้เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำอีกต่อไป แต่ขาดแคลนข้าวสำหรับเลี้ยงประชากร ข้าว และ เกลือเป็นสิ่งจำเป็นในการบริโภคซึ่งเป็นที่ต้องการของคนภาคใต้มาก

ผู้วิจัย (อมรา ศรีสุชาติ) มีความเห็นว่า ข้าวและเกลือ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ภาคใต้เห็นประโยชน์ที่เข้าไปรวมอยู่กับศูนย์กลางการปกครองรัฐคนไทยที่กรุงศรีอยุธยา เพื่อให้ได้มาซึ่งข้าวและเกลือสำหรับเลี้ยงชุมชน ขณะที่ภาคใต้ตอนล่างซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญที่ปัตตานี จะประสบปัญหานี้น้อยกว่า เพราะยังมีข้าวที่สามารถผลิตได้พอแก่การเลี้ยงชุมชน

ในพุทธศตวรรษที่ 20 – 21 ภาคใต้ตอนล่าง มีชุมชนเมืองที่รุ่งเรืองสูงสุดอยู่บริเวณพื้นที่จังหวัดปัตตานีปัจจุบัน ไทรบุรี(รัฐเคดาห์) และรัฐกลันตัน แต่ปัตตานีสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้มาก และยังไม่ขาดแคลนเกลือ

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ข้าวและเกลือมีความสำคัญต่อความมั่นคงของชุมชนที่จะพัฒนาเป็นเมืองต่อไปเช่นเมืองปัตตานี เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการทำนาเกลือซึ่งจากข้อมูลของประทีป ชุมพล อธิบายถึงความสัมพันธ์ของชนชาติจีนที่เข้ามาถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำนาเกลือให้กับชาวเพชรบุรีเมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลเหล่านี้มาตั้งข้อสันนิษฐานว่า การทำนาเกลือที่ปัตตานีน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับชนชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองปัตตานี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เช่นกัน ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานโดยการเชื่อมโยงข้อมูลจากการศึกษาเกี่ยวกับชนชาวจีนในเมืองปัตตานีไว้ว่า ชาวจีนที่เข้ามาทำการค้า และอพยพหนีภัยธรรมชาติมาจากเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ของจีน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองปัตตานี ซึ่งมีทั้งที่แต่งงานกับชาวเมืองปัตตานีแล้วเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ดำรงตนเป็นชาวมุสลิมเชื้อสายจีน และเกิดลูกผสมขึ้น และที่ยังคงดำรงสืบเชื้อสายความเป็นชนชาวจีนโดยแต่งงานเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน นับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกับบรรพบุรุษก็มีมากมาย

เกี่ยวกับชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งเมืองปัตตานีซึ่งมีหลักฐานว่าชาวจีนได้มาอาศัยตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่บริเวณตำบลตันหยงลุโละ อำเภอเมืองปัตตานี

จังหวัดปัตตานี ไม่น้อยกว่า 500 ปีแล้วเช่นกัน และภายหลังชาวจีนกลุ่มนี้ก็เป็นกลุ่มที่ยอมรับนับถือศาสนาอิสลาม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า อาชีพการทำนาเกลืออาจเป็นอาชีพที่บุกเบิกโดยชาวจีน และได้สืบทอดต่อกันมา โดยมีข้อสันนิษฐานที่ว่าชาติพันธุ์มลายูในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ทำนาเกลือ แต่ใช้วิธีการผลิตเกลือโดยการคั้นน้ำทะเล และกรรมวิธีนำน้ำทะเลมาตากในภาชนะเช่น ลำไม้ไผ่ผ่าซีกอย่างในหมู่เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย เป็นต้น จากข้อสันนิษฐานที่ว่าชาวมลายูไม่ทำนาเกลือ ซึ่งศึกษาจากพื้นที่ที่มีชาวมลายูอาศัยอยู่ในแหล่งต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยกเว้นประเทศไทย และจากข้อมูลที่สนับสนุนว่าชาวจีนเป็นกลุ่มชนแรก ๆ ที่รู้จักทำนาเกลือแล้ว นำเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยเป็นครั้งแรกที่เพชรบุรี ส่วนที่ปัตตานีเองก็ปรากฏว่ามีชาวจีนเข้ามาอาศัยตั้งหลักแหล่งอยู่ด้วยเช่นกัน

ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ปัตตานีเป็นจำนวนมากตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นสมัยที่ปัตตานีเป็นเมืองท่านานาชาติที่สำคัญของภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ตามมีชาวจีนบางส่วนที่มีได้เดินทางกลับบ้านเกิด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกรรมกร ลูกเรือตามท่าเรือ และพ่อค้า ไม่ได้นำครอบครัวมาด้วยจึงแต่งงานกับหญิงชาวพื้นเมือง และตั้งรกรากอยู่อย่างถาวร ... ชาวจีนเหล่านี้อาศัยบริเวณที่มีการค้าขาย เช่น บ้านกาแลจिनอ อำเภอเมืองจังหวัดปัตตานี แต่เดิมตั้งอยู่ใกล้ทะเลบริเวณปากแม่น้ำตอนล่าง พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก มีลำน้ำไหลผ่านออกปากอ่าวปัตตานีได้สะดวก กาแลจिनอจึงเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาการมาจากการเป็นเมืองท่าค้าขายที่เกิดจากการตั้งบ้านเรือนของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนก่อนที่เมืองกรือเซะจะเจริญขึ้นในเวลาต่อมา ประชากรส่วนใหญ่ของกาแลจिनอแต่เดิม เป็นคนจีนประกอบอาชีพค้าขาย เพาะปลูก ทำภาชนะดินเผา เป็นต้น ในหนังสือของ เวิน เอ บูกัส (Wayne A Bougus) ระบุว่าชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากกาแลบือซาร์ เพียง 1.5 กิโลเมตร และที่ตลาดจีน (Kedai China) ก็อยู่ใกล้ ๆ แถบนี้เช่นกัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 : 25 อ้างถึงใน Bougus, 1990 : 121)

ข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้องกับชาวจีน และการทำงานเกลือในจังหวัดปัตตานีก็ได้แก่ คลองส่งน้ำที่ใช้ในการชักน้ำเข้านาเกลือและขนส่งผลผลิตเกลือสายหนึ่งเรียกว่าคลอง “อาโลจिनอ” คำว่า อาโล ในภาษามลายูถิ่นแปลว่า คลอง ส่วนคำว่า จिनอ แปลว่า จีน หรือคนจีน ซึ่งชาวมลายูถิ่นเรียกชาวจีนว่า จिनอ หรือคนจีนนั่นเอง จากข้อสันนิษฐานข้างต้นที่ว่า อาชีพการทำนาเกลือที่ปัตตานี เป็นอาชีพที่ชาวจีนน่าจะเป็นผู้บุกเบิก และเนื่องจากชาวจีนเหล่านี้อาศัยตั้งรกรากในถิ่นที่นี้มายาวนาน มีการแต่งงานกับหญิงพื้นเมืองและเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม จึงกลายเป็นกลุ่มชาวจีนมุสลิมในพื้นที่บ้านกรือเซะ - บานา ที่บุกเบิกและถ่ายทอดการทำงานเกลือมารุ่นต่อรุ่น ผู้วิจัยใช้ข้อมูลเท่าที่

ศึกษามาเพื่อตั้งเป็นข้อสันนิษฐานเท่านั้น หากมีข้อมูลอื่นที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือกว่าก็สามารถนำมาหักล้างได้เช่นกัน

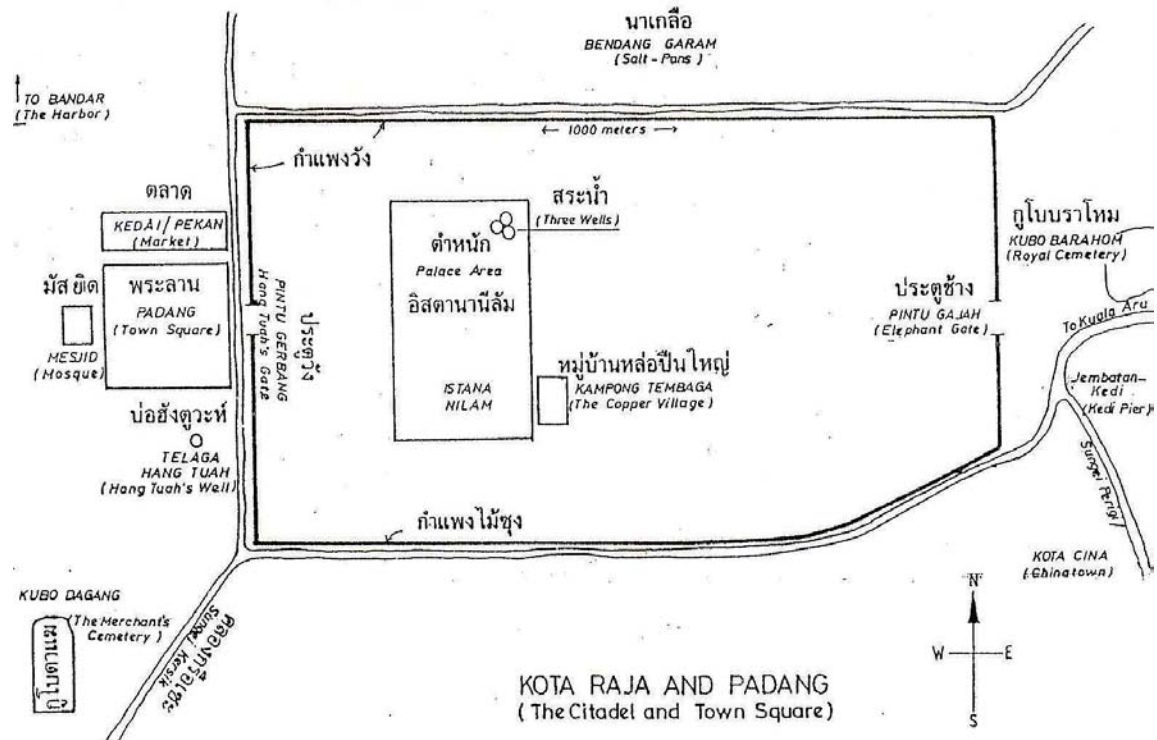
ข้อมูลอ้างอิงการทำนาเกลือที่ปัตตานีอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร เท่าที่ปรากฏเป็นหลักฐานประเภทเอกสาร คือหนังสือตำนานเมืองปัตตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Pattani) เขียนโดย อิบรอฮิม ชุกรี สรุปได้ว่า

พุทธศตวรรษที่ 21 -23 (พ.ศ.2001-2300)

หนังสือตำนานเมืองปัตตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Pattani) เขียนโดย อิบรอฮิม ชุกรี มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงการทำนาเกลือ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยราชาธิยา ปกครองเมืองปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2127 – 2159 ความในหนังสือตำนานเมืองปัตตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Pattani) กล่าวถึงพระกรณียกิจของราชาธิยาที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเกลือที่ปัตตานีตอนหนึ่งมีความว่า

ขณะนั้นแม้ว่าลำคลองกรือเซะไหลผ่านบ้านเรือนราษฎรแต่ก็ไม่อำนวยประโยชน์แม้แต่น้อย เพราะน้ำมีความเค็มมาก ยิ่งกว่านั้นตรงต้นน้ำตอนเหนือลำคลองนี้มีทุ่งนากว้างขวางให้พืชผลไม่ดีเท่าที่ควร เนื่องจากเหตุผลดังกล่าว ราชาธิยาทรงรับสั่งให้ราษฎรพร้อมใจกันขุดคลอง โดยเริ่มจากกรือเซะมุ่งไปทางทิศเหนือจนถึงแม่น้ำที่อ่าวเตอร์มังัน (ใกล้กับหมู่บ้านปริกริปัจจุบัน) เมื่อสามารถขุดคลองเชื่อมกับแม่น้ำแล้วน้ำก็ไหลมาตามคลองแห่งใหม่ผ่านคลองกรือเซะแล้วไหลออกทะเลตรงอ่าวรา (อ่าวรา หรือท่าราอยู่ในท้องที่ตำบลตันหยงลุโล๊ะ อำเภอเมืองปัตตานี) เมื่อน้ำทางเหนือ ไหลออกคลองกรือเซะก็เป็นผลให้น้ำจืดลง ทุ่งนาบริเวณนั้นก็ให้ผลเป็นที่น่าพอใจ (อิบรอฮิม ชุกรี, 2525 : 22)

แต่ผลจากการขุดคลองดังกล่าว ส่งผลให้บริเวณปลายน้ำซึ่งอยู่ริมฝั่งทะเล อันเป็นพื้นที่ของนาเกลือ เมื่อน้ำจืดลงทำให้ทำนาเกลือไม่ได้ผล จึงมีการแก้ไขอีกครั้งในสมัยราชาธิยา (พ.ศ.2159 - 2167) ดังความตอนหนึ่งว่า “น้ำในคลองกรือเซะกลายเป็นน้ำจืดจึงเป็นเหตุให้นาเกลือตรงชายทะเลไม่สามารถเป็นเกลือได้ เพราะน้ำลดความเค็มลง ราชยาธิยาจึงมีกระแสรับสั่งให้สร้างเขื่อนกั้นน้ำที่ไหลมาจากด้านเหนือ โดยไหลเข้าสู่คลองกรือเซะและได้ปิดคลองปาฟิรีด้วย” (อิบรอฮิม ชุกรี, 2525 : 22) จากพระบัญชาของราชาธิยาเป็นผลให้ ราษฎรสามารถทำนาเกลือได้อีกครั้ง

ภาพที่ 2 แผนผังแสดงสถานที่สำคัญ และนาเกลือในพุทธศตวรรษที่ 21-23
(ครองชัย หัตถา, 2541 : 135)

เมื่อศึกษาปีพุทธศักราชที่มีการกล่าวอ้างเกี่ยวกับการทำนาเกลือในเมืองปัตตานีเมื่อปี พ.ศ. 2127 - 2159 พบว่าตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาในราชวงศ์สุโขทัย นับตั้งแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แสดงว่าการทำนาเกลือที่ปัตตานีมีมาไม่น้อยกว่า 400 ปีแล้ว หลังจากนั้นไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารเกี่ยวกับการทำนาเกลือที่ปัตตานีอีก

ส่วนหลักฐานการทำนาเกลือครั้งแรกในประเทศไทย ประทีป ชุมพล ได้อ้างถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ.1985 - พ.ศ. 2030 หรือประมาณ 500 ปีมาแล้ว จากหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งหลักฐานส่วนใหญ่เป็นหลักฐานชั้นรอง ผู้วิจัยจึงคาดคะเนตามหลักฐานดังกล่าวจึงบ่งชี้ว่า การทำนาเกลือที่แหลมผักเบี้ย จังหวัดเพชรบุรี เกิดขึ้นราว 500 ปีที่ผ่านมา ส่วนที่ปัตตานีมีการทำนาเกลือมาแล้วไม่น้อยกว่า 400 ปี ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเมืองปัตตานีริเริ่มทำนาเกลือหลังเมืองเพชรบุรี แต่ผู้วิจัยนำเสนอตามหลักฐานที่มีอยู่อย่างจำกัดเท่านั้น จากหลักฐานพบว่า มีการทำนาเกลือสมุทรในประเทศไทยมาแล้วไม่น้อยกว่า 500 ปี ส่วนที่เมืองปัตตานีก็มีการทำนาเกลือมาแล้วไม่น้อยกว่า 400 ปี

หลักฐานที่สามารถอ้างอิงถึงการทำนาเกลือที่ปัตตานี ปรากฏอีกครั้งจากเอกสารบันทึกของชาวต่างชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตน โกสินทร์

เป็นบันทึกเกี่ยวกับการค้าขายสินค้าของเมืองปัตตานี ที่ระบุว่า เกลือเป็นผลผลิตหลักของเมืองปัตตานี ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

พุทธศตวรรษที่ 24 - 25 (พ.ศ.2301 –พ.ศ.2500)

มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงผลผลิตเพื่อการค้าของเมืองปัตตานี ซึ่งเป็นบันทึกของชาวต่างชาติ ที่เข้ามาติดต่อกัมพันธ์กับราชอาณาจักรสยาม ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ เซอร์จอห์น เบาริง (Sir. John Bowring) ราชทูตชาวอังกฤษ เดินทางเข้ามาในราชอาณาจักรสยามและบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้ ในปี พ.ศ.2398 เนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเมืองปัตตานีว่า “ปัตตานีเป็นที่รู้จักและพุดถึงกันในหมู่นักเดินเรือในสมัยโบราณและเคยใช้เป็นสถานีการค้าของต่างชาติที่เข้ามาค้าขายกับสยาม กัมพูชาและจีน...ข้าว เกลือ ทอง และดีบุก เป็นผลผลิตหลักของปัตตานี” (นันทนา ดันติเวสส แพล, 2547 : 65) เอกสารฉบับนี้เขียนขึ้นราวปี พ.ศ. 2398 หรือประมาณ 150 ปีมาแล้ว เนื้อหากล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองปัตตานีด้านการค้าและสินค้าสำคัญของเมืองปัตตานีมีเกลือเป็นหนึ่งในสินค้าส่งออก นั้นแสดงให้เห็นว่า แม้เมื่อร้อยกว่าปีก่อนการทำนาเกลือที่ปัตตานีน่าจะมีทั้งพื้นที่ และชวานาเกลือจำนวนมาก จึงสามารถผลิตเพื่อการค้าได้ สามารถส่งออกขายนอกเหนือจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเฉพาะในเมืองปัตตานีและพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น ข้อมูลพัฒนาการการทำนาเกลือที่รุ่งเรืองยังปรากฏอยู่ และปรากฏในเอกสารสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2427 สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ เสด็จมายังหัวเมืองทางภาคใต้ พระองค์ได้มีพันธกิจเกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้ไว้ให้ชื่อว่า ชีวิตันท์เทียที่ต่าง ๆ ภาค 7 ในพระนิพนธ์ ตอนเมืองสงขลา มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “เรือค้าขายของคอเวอนเมนต์มีอยู่ลำหนึ่ง ชื่อเรือจำเรณูสวัสดิ์เป็นเรือบัก 2 เสาครึ่ง เวลาไปบรรทุกเกลือเมืองตานี” (สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์, 2511 : 59) ในพระนิพนธ์เล่มเดียวกันนี้ ตอนเมืองตานี มีความว่า “พวกแขกทำนาเกลือทำสวน ทำนาข้าว...สินค้าใหญ่ที่ซื้อขายและจำหน่ายออก เกลือเป็นใหญ่ น้ำมันมะพร้าว มะพร้าว หัว ทอง ทราบ ดีบุก สินค้าและสิ่งของที่ซื้อขายในเมืองและตลาด ข้าว ปลา เครื่องเทศ และเครื่องหอม และของสดคาว ผักสด ผลไม้ขนมต่าง ๆ ผ้าโสร่ง ผ้าโปก ผ้าห่อต่าง ๆ เครื่องทองเหลือง เครื่องหม้อเครื่องไห เครื่องใช้สอยต่าง ๆ จำนวนราคาสั่งของในตลาด ทองคำ ทราบหนัก 1 ตำลึงแขก คือ 2 บาท 2 สลึงเฟื้องไทย เป็นเงิน 26 เหรียญ...เกลือเกวียนแขก 1 เท้า 2 เกวียนไทย ราคา 12 เหรียญ” (ภาณุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า, 2511 : 59 - 71) จากความข้างต้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงบรรยายถึงสินค้าที่วางจำหน่ายในเมืองตานีในขณะนั้น ซึ่งมีเกลือที่ชาวปัตตานีผลิตได้เอง เป็นสินค้าประจำถิ่นอีกทั้งยังเป็นสินค้าส่งออกด้วย

ในปี พ.ศ. 2439 สมเด็จพระยาราชราชนุภาพเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ จากบันทึกรายงานทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความว่า

“กุมลำนางของเมืองแขกทั้งเจ็ดซึ่งเข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเห็นแลได้สืบสวนทราบความในคราวนี้ เห็นเปนเมืองที่บริบูรณ์อย่างปลาตะเพียนหาเมืองมะละยูเมืองใดในแหลมมะละยูนี้เปรียบให้เสมอเหมือนเปนอันไม่มี... ในเมืองตานีมีนาเกลือแห่งเดียวตลอดแหลมมะละยู สินค้าเกลือเมืองตานีขายได้อย่างแพงถึงเกวียนละ 16 เหรียญ ขายตลอดออกไปจนถึงสิงคโปร์และเกาะหมาก¹...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์, 2514 : 67)

จากข้อมูลข้างต้นเป็นหลักฐานบ่งชี้ให้เห็นว่าการทำนาเกลือที่ปัตตานีมีมานานแล้ว และปัจจุบันก็ยังดำรงอยู่ ในอดีตนับว่าเกลือเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสินค้าชนิดอื่น ๆ ของเมืองปัตตานีเลย อีกทั้งยังมีราคาสูง เหตุที่สมัยนั้นเกลือปัตตานีขายได้ราคาสูงจากข้อสันนิษฐานของผู้วิจัย คือ การที่พื้นที่แหลมมะละยูนับตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ลงไปจนถึงสิงคโปร์ แม้จะมีพื้นที่ที่ติดชายฝั่งทะเลกันเกือบทุกเมือง แต่มีเพียงเมืองปัตตานีเมืองเดียวที่สามารถผลิตเกลือได้ ซึ่งแม้เงินจะนำเกลือบรรทุกใส่เรือมา (เป็นอับเฉาเรือ) ส่งขายบ้างแต่มีปริมาณไม่เพียงพอ ดังนั้นปัตตานีเป็นแหล่งผลิต และขายเกลือในแหลมมะละยูเพียงแห่งเดียว

ปัจจุบันเกลือปัตตานีลดความสำคัญลง เมื่อการคมนาคมขนส่งเจริญขึ้น ประกอบกับค่านิยมในการบริโภคเกลือป่นที่มีสีขาวดูสะอาด มีบรรจุภัณฑ์ทันสมัยทำให้ผู้บริโภคส่วนหนึ่งซื้อเกลือชนิดดังกล่าวมาบริโภคแทน แต่เกลือปัตตานียังอยู่ได้เพราะชาวบ้านส่วนหนึ่งยังมีค่านิยมบริโภคเกลือเม็ดอยู่ เกลือปัตตานีมีราคาถูก และเป็นวัตถุดิบหลักในการผลิตบูดูทำให้การทำนาเกลือปัตตานียังดำรงอยู่ได้ ซึ่งชาวบ้านจะทำนาเกลือเป็นอาชีพเสริมส่วนอาชีพหลักคือทำประมงและรับจ้างทั่วไป เกลือที่ผลิตได้คนในท้องถิ่นใช้อุปโภคบริโภคและ เป็นวัตถุดิบในการถนอมอาหาร เช่น ทำปลาเค็ม เนื้อเค็ม ผักดอง น้ำบูดู เป็นต้น มีการซื้อขายเกลือกันในตลาดท้องถิ่นและจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ จังหวัดยะลาและ นราธิวาส รวมไปถึงทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย เช่น รัฐกลันตัน เป็นต้น

¹ เกาะหมากในที่นี้คือเกาะปีนัง หรือรัฐปีนัง ประเทศมาเลเซียปัจจุบัน

พัฒนาการการทำนาเกลือที่ปัตตานี

การทำนาเกลือที่ปัตตานีมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง จากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์ชาวนาเกลือ อายุระหว่าง 30 – 80 ปี ในเขตพื้นที่ตำบลบานา ตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมืองปัตตานี ได้คำตอบคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับการทำนาเกลือของจังหวัดปัตตานี คือ ทำกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย เรียนรู้ถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่น ปู่สอนหลาน พ่อสอนลูก และหากมีลูกเขยซึ่งเป็นคนต่างถิ่น พ่อตากก็จะสอนลูกเขย จากการสัมภาษณ์ นายอาแซ สะมะแอ (สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2548) ชาวนาเกลือ อายุ 80 ปี เล่าว่า “ เมื่อ 20–30 ปีก่อน ยังมีเรือจากตรังกานู ประเทศมาเลเซียหลายสิบลำ มารอซื้อเกลืออยู่ที่ปากอ่าวปัตตานีบางรายมาลอยลำอยู่ปากอ่าวนานแรมเดือนสุดท้ายก็มาผูกสัมพันธ์เป็นเขยชาวปัตตานี ตั้งรกรากที่หมู่บ้านตันหยงลูโละ และเรียนวิธีการทำนาเกลือจากพ่อตา ”

พัฒนาการเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ

พัฒนาการเกี่ยวเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ ในยุคแรกเริ่มจากการใช้ภาชนะตักน้ำ เรียกว่า “บาโก” จากการสัมภาษณ์นายอูมา อับดุลสาเมาะ (19 มิถุนายน 2548) เล่าว่า

“ ยุคแรก ใช้แรงงานคนตักน้ำด้วยภาชนะที่เรียกว่า บาโก ชาวนาเกลือจะใช้กาบหลาวพะโอน ซึ่งมีคุณสมบัติเหนียวไม่เปราะฉีกขาดง่าย ทำเป็นติ่มหรือตีหมา (คล้ายถังตักน้ำขนาดใหญ่) หรือบางรายใช้ไม้ไผ่สานมีลักษณะคล้ายช้อนขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร อุดรอยรั่วด้วยยางชัน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือวิดน้ำจากอาโล (คลองส่งน้ำ) ต้องวิดน้ำถึง 1,000 ครั้ง ถึงจะได้น้ำมากพอใช้ในแปลงนาเกลือ ”

เนื่องจากเครื่องมือประเภทไม้หรือวัสดุที่ทำจากพืชสามารถทนต่อสภาพความเค็มของน้ำทะเลได้ดี อีกทั้งเป็นของหาง่ายในท้องถิ่นจึงทำให้เกิดภูมิปัญญาการทำเครื่องมือใช้ในนาเกลือเหล่านี้ขึ้นมา ต่อมาเมื่อการคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ พัฒนา มีการติดต่อสัมพันธ์กันมากขึ้น จึงเกิดพัฒนาการการทำนาเกลือในยุคที่สองขึ้น คือยุคกึ่งहनลม และจากการสัมภาษณ์ชาวนาเกลือเกี่ยวกับความเป็นมาของการใช้กึ่งहनลมในนาเกลือปัตตานี พบว่า

ยุคที่ 2 ยุคกึ่งहनลม จากการสัมภาษณ์นายอูมา อับดุลสาเมาะ (19 มิถุนายน 2548) เล่าว่า “ รับการใช้กึ่งहनมาจากบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เมื่อประมาณ 50 ปีก่อน ” และข้อมูลจาก นายยะ เจ๊ะขอ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 บ้านบานา ตำบลบานา (สัมภาษณ์ 1 กุมภาพันธ์ 2552) เล่าว่า “ สมัยก่อนมีชาวบ้านตำบลบานาเดินทางไปกรุงเทพฯ พบว่าเขามีการใช้กึ่งहनลม จึงซื้อรางชักน้ำมา และมาดัดแปลงกึ่งहनลมใช้กับรางชักน้ำที่ซื้อมา แล้วคนอื่น ๆ ก็ทำตาม ” แต่จากการสัมภาษณ์ชาวนาเกลือรายอื่น ๆ ตอบโดยรวมว่า ใช้กันมานานแล้วตั้งแต่สมัยพ่อ ซึ่งจากการศึกษา

ข้อมูลเกี่ยวกับกังหันลม ผู้วิจัยพบทั้งภาพถ่ายเส้นและภาพถ่ายที่เกี่ยวกับกังหันลมในนาเกลือ ว่ามีใช้ในอเมริกา ช่วงต้นศตวรรษที่ 19 หรือ ราวหนึ่งร้อยกว่าปีที่ผ่านมา

ดังที่ Mark Kurlansky (2551 : 310) กล่าวไว้ความว่า

ในยุคตื่นทอง...เกลือมีราคาสูงพรมแดนทางใต้ของแคลิฟอร์เนียมีบริษัทเกลือเปิดดำเนินกิจการที่อ่าวทางใต้ถึงสิบแปดแห่ง เพื่อให้ได้ผลกำไรการเก็บเกลือส่วนใหญ่จึงอาศัยกรรมกรชาวจีนซึ่งเป็นแรงงานราคาถูกที่สุดในแคลิฟอร์เนียสมัยนั้น...หลังจากชุดเกลือได้เพียงไม่กี่ปี เกลือที่เกิดจากการระเหยตามธรรมชาติในบริเวณนี้ก็หมดไป ผู้ผลิตเกลือจึงเริ่มสร้างบ่อเกลือแบบต่อเนื่อง สิบน้ำบ่อหนึ่งไปยังบ่อถัดไปโดยอาศัยแรงจากกังหันลม

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายในศตวรรษที่ 19 กังหันลมสูบน้ำเกลือเข้าสู่โรงเกลือทางใต้ของอ่าวซานฟรานซิสโก เป็นภาพจากห้องสมุดเบนคอฟต์ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ (เรื่องชัย รักศรีอักษร, 2551 : 311)

ส่วนข้อมูลการใช้กังหันลมในนาเกลือ ของภูมิภาคเอเชีย Mark Kurlansky กล่าวไว้ความว่า “เกลือส่วนใหญ่ของจีนเป็นเกลือทะเล เช่นเดียวกับตลอดช่วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผลิตด้วยการอาศัยกังหันลมสูบน้ำเข้ามาในบ่อระเหย ” ช่วงเวลาในบันทึกดังกล่าวตรงกับกลางศตวรรษที่ 18 หรือราว 150 ปีที่แล้ว ส่วนการใช้กังหันลมในนาเกลือมีใช้ในประเทศไทยเมื่อใดยังไม่ปรากฏข้อมูล

ภาพที่ 4 แสดงกังหันลมเสื่อลำแพนในภาคกลาง (<http://www.barekadindern.com>
สืบค้นวันที่ 1 เมษายน 2551)

ภาพที่ 5 แสดงกังหันลม บริเวณนาเกลือตำบลบานา อำเภอมืองปัตตานี จังหวัด
ปัตตานี ถ่ายเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2549

และกังหันลมถูกนำมาใช้ในนาเกลือที่ปัตตานีตั้งแต่เมื่อใดยังไม่มีคำตอบที่มีน้ำหนักชัดเจน
นัก นอกจากคำให้สัมภาษณ์ของนายอูมา อับดุลสาเมาะ ซึ่งพอจะมีน้ำหนักในแง่ของ ประวัติการ
ทำนาเกลือ และเขตพื้นที่อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีการทำนาเกลือมายาวนาน มีพื้นที่
ทำนาเกลือในลักษณะอุตสาหกรรมที่ค่อนข้างชัดเจน

จากการสัมภาษณ์นายอุมา อับดุลสาเมาะ(19 มิถุนายน 2548) อธิบายเกี่ยวกับการใช้
 กังหันลมความว่า “ช่วงเวลาที่น้ำจะชกน้ำเข้านาได้คือ 10 โมงเช้าถึง 4 โมงเย็นเพราะเป็นช่วงที่มีลม
 แรงดี แต่ถ้าไม่มีลมก็ใช้แรงคนถีบให้เฟืองหมุนเพื่อชกน้ำเข้านาแทนได้”

ภาพที่ 6 รางชกน้ำที่ใช้คู่กับกังหันลม บริเวณนาเกลือตำบลบานา อำเภอเมืองปัตตานี
 จังหวัดปัตตานี ถ่ายเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2549

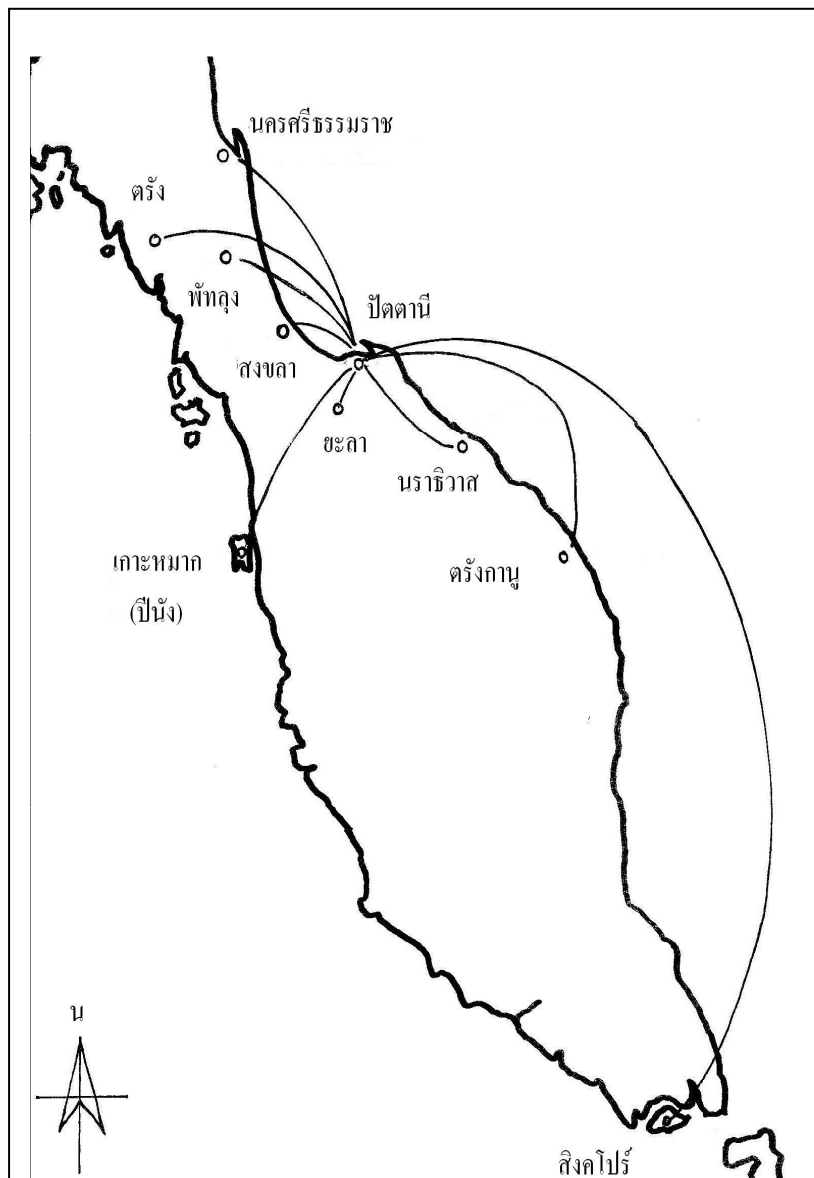
จากการสังเกตรูปลักษณะของกังหันลมที่ชาวนาเกลือปัตตานีใช้ มีลักษณะที่แตกต่างจาก
 กังหันลมที่อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี กล่าวคือ กังหันลมปัตตานี มีใบพัด 4 ใบ วัสดุ
 ทำจากสังกะสี ด้านหลังคามด้วยไม้ให้แข็งแรง ไม่สามารถชกใบเก็บได้ มีเสาค้ำต้นเดียว
 ส่วนกังหันลมเพชรบุรี มีใบพัด 4 ใบ วัสดุทำจากเหล็กร้าแพน สามารถม้วนเก็บได้ มีเสาค้ำ 2 ต้น
 (ดูภาพประกอบที่ 4 - 5) อย่างไรก็ตาม การที่ชาวนาเกลือสามารถประยุกต์ใช้กังหันลมเพื่อช่วย
 ผ่อนแรงในการชกน้ำเข้าน่านับเป็นภูมิปัญญาที่สนใจ และน่าชื่นชมที่สามารถนำ
 ทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ แต่ช่วงระยะเวลาที่ยี่สิบปีที่ผ่านมา กังหันลม

ลดความสำคัญลง เนื่องจากชาวนาเกลือหันไปใช้เครื่องยนต์สูบน้ำแทน เพราะสะดวกไม่ต้องเสียเวลารอแรงลมซึ่งมีบ้างไม่มีบ้างในบางวัน จากการสัมภาษณ์นายยะ เจ๊ะยอ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2 บ้านนาตา ตำบลนา (1 กุมภาพันธ์ 2552) ซึ่งมีอาชีพทำนาเกลือ เล่าว่า “เลิกใช้กังหันลม ประมาณปี พ.ศ. 2545 ตอนนั้นถือว่า เครื่องยนต์สูบน้ำมีราคาไม่แพงพอจะหาซื้อมาใช้ได้ และสะดวกด้วย ” ปัจจุบันพบว่ามีชาวนาเกลือเหลือเพียงรายเดียวที่ยังคงใช้กังหันลม โดยไม่พึ่งพาเครื่องสูบน้ำ

ยุคที่ 3 ยุคเครื่องยนต์สูบน้ำ ซึ่งใช้กันในปัจจุบัน เครื่องสูบน้ำถูกนำมาใช้แทนกังหันลม เนื่องจากใช้งานง่าย รวดเร็วและใช้ได้ทั้งวันไม่ต้องรอลมจากธรรมชาติ แต่กลับเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิต กล่าวคือจากเดิมที่ใช้แรงงานลมหรือมนุษย์ในการชักน้ำเข้านา แต่เมื่อใช้เครื่องสูบน้ำ ชาวนาต้องซื้อเครื่องสูบน้ำ ซึ่งมีราคาตั้งแต่ 3,000 – 17,000 บาท และต้องซื้อน้ำมันดีเซลเติม ถูกละประมาณ 30 ลิตร คิดเป็นเงินประมาณ 1,000 บาท จากการสอบถามชาวนาเกลือส่วนหนึ่ง พอใจกับการใช้เครื่องยนต์สูบน้ำโดยให้คำตอบว่า สะดวกดี ส่วนต้นทุนนั้นก็คิดว่าเป็นเงินไม่กี่บาท เพราะเครื่องสูบน้ำลงทุนซื้อมาแล้วใช้ได้นาน ค่าน้ำมันก็คิดเป็นเงินไม่กี่ร้อยบาท ทำให้ทุกวันนี้ในแปลงนาเกลือจะมีเสียงเครื่องสูบน้ำส่งเสียงดังเมื่อถึงฤดูทำนาเกลือ ส่วนกังหันลมก็ทยอยชำรุด และถูกชาวนาเกลือถอดถอนออกจากแปลงนา แต่ที่ชาวนาเกลือกังวลเมื่อถึงฤดูกาลทำนาเกลือคือ กลัวเครื่องยนต์หาย เพราะช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนาเกลือชาวนาจะนำเครื่องยนต์กลับไปเก็บที่บ้าน แต่พอถึงฤดูทำนาเกลือต้องนำเครื่องยนต์มาติดตั้งไว้ในแปลงนา ซึ่งชาวนาเกลือตอบตรงกันว่า กลัววัยรุ่นที่ติดยาเสพติดจะมาขโมย

พัฒนาการด้านการค้าเกลือ

จากการศึกษาเอกสารพบว่า เกลือเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของเมืองปัตตานีมานานนับร้อยปี โดยมีหลักฐานเอกสารจากรายงานการเดินทางตรวจราชการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บรรยายว่าเกลือของปัตตานีส่งขายไปถึงสิงคโปร์ และเกาะหมาก (เกาะปินัง ประเทศมาเลเซีย) เมืองสงขลาก็ส่งเรือมารับซื้อเกลือที่ปากอ่าวปัตตานีช่วงปี พ.ศ. 2427 และในปี พ.ศ.2439

ภาพที่ 7 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าเกลือในอดีต

จากการสัมภาษณ์นายอาแซ สะมะแอ (12 สิงหาคม 2548) ชาวนาเกลืออายุ 80 ปี เล่าว่า เมื่อ 20–30 ปีก่อน มีเรือจาก รัฐกัณฑ์ รัฐรงกานู ประเทศมาเลเซียหลายสิบลำ มารอซื้อเกลืออยู่ที่ปากอ่าวปัตตานีบางรายมาลอยล้าอยู่ปากอ่าวนานแรมเดือน นายอาแซ สะมะแอ เล่าต่อไปว่า เมื่อก่อนถ้าเกลือกรุงเทพฯ (หมายถึงเกลือจากภาคกลางของประเทศไทย) ขาดแคลน ชาวนครศรีธรรมราช ตรัง และพัทลุง จะลงมาซื้อเกลือที่ปัตตานี และมีกรณีที่ชาวนาเกลือปัตตานี เองนำเกลือไปจำหน่ายถึง นครศรีธรรมราช ตรัง และพัทลุง

อุเซ็ง สะมะแอ (12 สิงหาคม 2548) เล่าว่า สมัยก่อนถ้าจะเอาเกลือไปขายที่ยะลา ต้องเอา รถม้า หรือเกวียนเทียมวัวไป รถม้าคันหนึ่ง จูเกลือได้ 100 กว่ากัณฑ์ (4 ลิตร เท่ากับ 1 กัณฑ์) สามารถบรรทุกคนได้ 4-5 คน การไปขายเกลือในยุคนี้คนถือเป็นเรื่องสนุกเพราะการเดินทางไปในที่ต่าง ๆ เป็นการท่องเที่ยวไปในตัว สมัยนั้นมีเพื่อนมากมาย เพื่อนชาวนครศรีธรรมราช สงขลา ยะลา ซึ่งเป็นผลมาจากการไปค้าขายเกลือ

นอกจากนี้ยังส่งเกลือไปขายยังจังหวัดนราธิวาส ชายแดนรอยต่อระหว่างรัฐกัณฑ์ ประเทศมาเลเซีย อย่างเช่น บ้านตาบา อำเภอตากใบ อำเภอสูโหวงโก-ลก เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงค้าขายเกลือกันในพื้นที่ดังกล่าว ชาวมาเลเซียจะข้ามฝั่งมาซื้อของที่ตลาดตาบา และซื้อเกลือปัตตานีกลับไป

จากการสัมภาษณ์นายอาลี วาเมดีซา (9 พฤศจิกายน 2551) กำนันตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เล่าว่า ในอดีตชาวรามันอาศัยการเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกด้วยเรือ ล่องไปตามลำน้ำสายบุรี เพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า สมัยก่อนรามันไม่มีถนน เพิ่งจะมีถนนตัดเข้ามาในพื้นที่นี้ราว 50 ปีมานี้เอง ต้องพายเรือไปซื้อของที่สายบุรี (ใช้เรือพายเมื่อ 70 ปีที่แล้ว 60 ปีต่อมาจึงมีเรือกลไฟเข้ามา) สินค้าจากสายบุรี ได้แก่ บูดู เกลือ และน้ำตาลเป็นหลัก สินค้าของชาวรามันได้แก่ กล้วย ยางชัน และผลไม้ เช่น ลางสาต เงาะ กล้วยนางยา กล้วยหิน เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นางเจ๊ะแม มะอูมา (9 พฤศจิกายน 2551) ได้บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางระหว่างอำเภอสายบุรีกับอำเภอรามันในสมัยที่ตนเป็นเด็กว่า “ สมัยก่อนมาเาะ (นางเจ๊ะแม มะอูมา) จะเดินทางไปซื้อของที่สายบุรีกับพ่อแม่ เดินทางจากบ้านเข้มีดไปถึงสายบุรี ค่ำ รอจนเช้าซื้อของแล้วเดินทางกลับ มาถึงบ้านก็ค่ำ เรือที่ใช้เป็นเรือลำใหญ่ คนนั่งได้ 4 คน ได้ห้องเรือบรรทุกบูดู และเกลือ ”

วิธีการที่ชุมชนภายในซึ่งเป็นชุมชนต้นน้ำอย่างชาวรามันและชุมชนภายนอกซึ่งเป็นชุมชนปลายน้ำหรือพวกชายฝั่งทะเลอย่างชาวสายบุรี ใช้ในการติดต่อกันคือการผูกมิตรและสร้างเครือญาติด้วยวิธีการแต่งงานเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ร่วมกันด้านทรัพยากร

สอดคล้องกับที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537 , 140-141) กล่าวไว้
 ความว่า

ชุมชนภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศที่แคบตีบ ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนบนแผ่นดิน
 เองค่อนข้างใกล้ชิดกันด้วย ชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งชุมชนบนเขาสูง และชุมชนบริเวณ
 ปากแม่น้ำชายฝั่งทะเล มีการติดต่อพึ่งพาอาศัยระหว่างชุมชนแลกเปลี่ยนผลผลิตกันทั่วไป
 หมู่บ้านบริเวณแผ่นดินตอนในมีป่าปกคลุมเป็นที่สูงและภูเขาปลูกผลไม้ และหาของป่า
 ขณะที่ชุมชนบนที่ราบเล็ก ๆ จะปลูกข้าว และชุมชนบนชายฝั่งทำการประมง แต่ละชุมชน
 ที่กล่าวมานี้มิได้มีศักยภาพทางการผลิตครบถ้วนพอที่จะพึ่งพาตนเอง...ชาวบ้านภาคใต้จึง
 อยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยกัน ชาวสวนบนภูเขาต้องการข้าว เกลือ กะปิ กุ้งแห้ง ปลา
 เป็นต้น จากหมู่บ้านชายฝั่ง ขณะที่หมู่บ้านบนที่ราบ และชายฝั่งต้องอาศัยของป่า
 เครื่องเทศ พืชและเปลือกไม้ที่ใช้ทำและย้อมสี ยางไม้ ฟืน สมุนไพร และผลไม้ เป็นต้น
 จากหมู่บ้านบนที่สูงและภูเขาตอนใน เส้นทางติดต่อระหว่างชุมชนคือแม่น้ำ ทางเลียบ
 ชายฝั่งน้ำและตามช่องเขา ช่วยให้การแลกเปลี่ยนระหว่างกันเป็นไปได้ มีการแลกเปลี่ยน
 เรียนรู้จักกันระหว่างชุมชนต่างถิ่นเหล่านี้

จากข้อมูลข้างต้นแม้เกลือจะไม่ได้มีบทบาทสำคัญด้านความสัมพันธ์ของมนุษย์ แต่มนุษย์
 บริโภคและใช้ประโยชน์จากเกลือ ดังนั้นเมื่อนุษย์มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน โดยมีเกลือเป็น
 ปัจจัย และจากการสัมภาษณ์ แวฮามะ สะมาแอ (19 ธันวาคม 2547) กล่าวถึงการซื้อขายเกลือ
 สรุปได้ว่า

การซื้อขายเกลือ ซึ่งผู้ขายจะต้องถือปฏิบัติเสมอคือ หากซื้อเกลือ 10 ส่วนจะต้องแถม
 1 ส่วน เนื่องจากคนเฒ่าคนแก่สอนมาว่าอย่าเอาเปรียบกัน เพราะระหว่างดวงเกลือใส่ภาชนะอาจมี
 เกลือบางส่วนตกลงจึงต้องชดเชยเกลืออีก 1 ส่วนให้ผู้ซื้อเพื่อความยุติธรรม การซื้อขายเกลือ
 จะเป็นเช่นนี้ จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ยังพบเห็นได้หากเข้าไปซื้อ เกลือในหมู่บ้าน แต่หากไป
 ซื้อเกลือในตลาด ปัจจุบันผู้ขายบางรายเลิกปฏิบัติเช่นนี้ไปแล้ว เนื่องจากเห็นว่า เครื่องมือชั่งตวง
 สมัยใหม่มีความเที่ยงตรงมากขึ้น จึงไม่จำเป็นต้องชดเชยเกลืออย่างในอดีต

กรณีเช่นนี้เมื่อสอบถามชาวนาเกลือและพ่อค้าเกลือหลายรายตอบตรงกันว่า เนื่องจากพวก
 เขาเป็นชาวมุสลิม การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าจะต้องตั้งมั่นอยู่ในความยุติธรรมทั้งผู้ซื้อ และผู้ขาย
 การหาบคอน หรือตักตวงเกลือเพื่อการซื้อขายอาจมีการหก ตกหล่นไปบ้าง เพื่อความยุติธรรม
 จึงใช้วิธี “ซื้อสิบแถมหนึ่ง” เป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาตลอด

ราคาการซื้อขายเกลือขึ้นอยู่กับการตกลงระหว่างชาวนาเกลือกับพ่อค้า แต่จากการ
 สัมภาษณ์พบว่า ชาวนาเกลือบางรายให้คำตอบคล้ายกันว่า ถ้าพ่อค้าให้ราคาเป็นที่พอใจก็จะขาย
 แต่ถ้าไม่พอใจก็จะเก็บไว้จนกว่าจะได้ราคาเพราะเกลือเก็บไว้นานก็ไม่เสีย ส่วนใหญ่จะเลือกขาย

ในช่วงเดือนพฤษภาคม เพราะเป็นช่วงใกล้ฤดูฝน เมื่อถึงฤดูฝนเกลือจะเริ่มขายได้ราคา เพราะชาวนาเกลือรายอื่นขายเกลือไปก่อนแล้วเมื่อปริมาณเกลือที่ผลิตได้ในปีนี้ถูกทยอยขายออกไปแล้ว ชาวนาเกลือที่ไม่เร่งร้อนก็จะถือโอกาสช่วงนี้ขายเกลือเพราะเชื่อว่าพ่อค้าเกลือต้องรับซื้อเกลืออย่างแน่นอน ส่วนชาวนาเกลืออีกกลุ่มให้ข้อมูลตรงกันข้ามกันคือ พ่อค้ามาซื้อให้ราคาเท่าไรก็ขายถ้าไม่ครคราคาเกินไปเพราะจะได้มีเงินก้อนไปใช้จ่ายต่อไป

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า พัฒนาการด้านการค้าเกลือปัตตานี จากอดีตถึงปัจจุบันพบว่า เดิมชาวนาเกลือปัตตานีผลิตเกลือเพื่อการค้า เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2427 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ๑ มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “เรือค้าขายของคอเวอนเมนต์มีอยู่ลำหนึ่งชื่อเรือจำเรณูสวัสดิ์เป็นเรือบ้ำก 2 เสาครึ่ง เวลาไปบรรทุกเกลือเมืองตานี ” (สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์, 2511 : 59) ในพระนิพนธ์เล่มเดียวกันนี้ ตอนเมืองตานี มีความว่า “ พวกแขกทำนาเกลือ ทำสวน ทำนาข้าว...สินค้าใหญ่ที่ซื้อขายและจำหน่ายออก เกลือเป็นใหญ่ น้ำมันมะพร้าว มะพร้าวห้าว ทอง ทราบย ดิบก...เกลือเกวียนแขก 1 เท่า 2 เกวียนไทยราคา 12 เหรียญ ” (ภาณุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า, 2511 : 59 - 71) เป็นต้น แต่การผลิตเกลือค่อย ๆ ลดจำนวนลงซึ่งมีมูลเหตุ ดังนี้

1. เกลือปนเข้ามาตีตลาด เมื่อมีการผลิตเกลือสินเธาว์ในภาคอีสานที่มีปริมาณมาก ช่วงปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา มีกรรมวิธีการผลิตที่ทันสมัยมีบรรจุภัณฑ์ที่สะดวกในการส่งจำหน่าย และผลผลิตเกลือที่ได้เป็นเกลือปนเนื้อละเอียดมีสีขาวดูสะอาด กอปรกับความเจริญด้านการคมนาคมขนส่งที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็วทำให้เกลือปนค่อย ๆ เข้ามาตีตลาดเกลือปัตตานีซึ่งเป็นเกลือเม็ดใหญ่สีขาวขุ่น เมื่อเกลือปนแย่งกลุ่มผู้บริโภคส่วนหนึ่งไป การส่งเกลือปัตตานีไปขายยังเมืองหรือจังหวัดอื่นๆ ลดลง เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนาเกลือลดการผลิตลง

2. ค่านิยมในอาชีพ เมื่อบ้านเมืองพัฒนาขึ้น มีอาชีพที่หลากหลายขึ้นชาวนาเกลือส่วนหนึ่งเปลี่ยนอาชีพหันไปค้าขาย ซึ่งรถตุ๊กตุ๊กมาขั้รับส่งผู้โดยสารบ้าง ทำงานรับจ้างในเมือง หรือเข้าสู่ระบบโรงงานอุตสาหกรรม และอีกส่วนหนึ่งก็เดินทางไปทำงานในประเทศเพื่อนบ้านอย่างประเทศมาเลเซีย ชาวนาเกลือจึงลดจำนวนลงอีก

3. พื้นที่มีเท่าเดิมแต่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น เช่น ครอบครัวยิ่ง ๆ มีที่ดินเป็นมรดก 1 แปลง แต่มีลูกหลายคนเมื่อแบ่งมรดกให้ลูกทุกคนขนาดของที่ดินที่ติดตอนแบ่งให้ลูกก็จะมีพื้นที่เล็กลงตามจำนวนผู้รับมรดก แต่หากลูกทุกคนจะทำนาเกลือก็จะเป็นการยาก เพราะการทำนาเกลือจำเป็นต้องใช้พื้นที่มาก ซึ่งนับเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของชาวนาเกลือ